

Глуховська М. С.

Національний аерокосмічний університет
імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

ПІДХОДИ ДО ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ ОДИНИЦІ ТА ОБМЕЖЕННЯ СКЛАДУ ФРАЗЕОЛОГІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуто різні підходи до тлумачення поняття фразеологічної одиниці (далі ФО) та обмеження складу фразеології англійської мови. У дослідженні визначено поняття ФО, охарактеризовано значення ідіоматичність, стійкість структури, цілісність значення. Відповідно до аналізу, термін відтворюваність ФО аналогічний терміну відтворюваність слова. Говорячи про цілісне значення фразеологічних зворотів – мають цілісне, то мається на увазі, що фразеологізми позначають відповідне поняття всім компонентним складом у цілому, а не окремо кожним. Зазначено, що у фразеологічного звороту є ознаки, що зближають його зі словом, і ознаки, що зближають його з вільним словосполученням. Описано різні категоріально-граматичної віднесеності фразеологічних зворотів: субстантивні ФО, ад'єктивні ФО, дієслівні фраземи, адвербіальні ФО, інтер'єктивні, дієслівно-пропозиційними. Підкреслено, що прислів'я та приказки не мають категоріально-граматичної віднесеності.

Авторка статті звертає свою увагу на дослідження фразеології, її основні поняття, обсяг проблематики, об'єкт вивчення та неоднорідність тлумачення терміну. Розглянуто ознаки фразеологічних одиниць, що визнаються всіма вченими як обов'язкові та обмеження складу фразеології. Наголошено на особливостях денотативно-сигніфікативного макрокомпонента і виділено ФО таких типів: ФО, семантично співвідносні зі словом; ФО, семантично співвідносні зі словосполученням; ФО, семантично співвідносні з реченням; ФО, семантично співвідносні з текстом.

У статті наведено достатню кількість прикладів.

Ключові слова: відтворюваність, ідіоматичність, компонентний склад, фразеологізм, фразеологічна одиниця, фразеологічний зворот, стійкість структури, цілісність значення.

Постановка проблеми. Фразеологізми посідають особливе місце у словниковому складі англійської мови. Їх специфічна структура приваблює і викликає неабияку зацікавленість науковців, а з іншого боку, вимагає серйозного аналізу змісту та форми мовних одиниць. ФО є частиною культури англійського народу, тому потрібно знати і розуміти їхню структуру, семантику та суть, тому що без знань та розуміння ФО дуже важко досягнути національний склад мислення носіїв мови.

Фразеологічні вирази вживаються майже в усіх галузях життя сучасної людини. Вони часто зустрічаються як в оригінальних творах класиків, так і у сучасних письменників, активно використовуються в засобах масової інформації та у повсякденному мовленні [3, с. 122].

У лінгвістиці відомо понад 200 визначень фразеологічної одиниці, але жодне з них не знайшло загального визнання. Із цього погляду фразеологічні одиниці В.В. Єлисеєва зазначає, що, не зва-

жаючи на те, що фразеологічні одиниці являють собою сполучення слів, вони розглядаються лінгвістами з позицій не синтаксису, як вільні сполучення лексикології. Причиною цього є, по-перше, те, що у вільному словосполученні можлива заміна будь-якого компонента в рамках цієї моделі, а у фразеологічному сполученні зв'язок між компонентами жорсткий і заміна одного з них є неможливою без зруйнування смислу всієї одиниці. Інша причина, через яку фразеологічні одиниці належать до об'єктів лексикологічного дослідження, – наявність у такого сполучення спільних рис зі словом. Як і слово, фразеологічна одиниця не утворюється в процесі мовлення з одиниць більш низького рівня, а відтворюється готовим блоком. Ця ознака вказує на те, що у фразеологічній одиниці, як і в слові, міститься єдине лексичне значення. Отже, фразеологічна одиниця являє собою не модельоване сполучення, пов'язане семантичною єдністю [10]. Викладене свідчить про актуальність статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У мовознавстві останніх десятиліть велика увага приділялася дослідженню фразеологічних одиниць у різних аспектах. Науковцями доведено, що ФО мають ознаки, спільні з лексичними одиницями, словосполученнями, реченнями, і відмінні від названих типів одиниць. Констатувався факт наявності зворотів, які не мають відповідників у системі слів, і зверталася увага на своєрідність їхньої семантики і прагматичного потенціалу (роботи В.П. Жукова, О.В. Куніна, Л.М. Пелепейченко, В.М. Телії, Т.З. Черданцевої).

Постановка завдання. Предмет дослідження – фразеологічні одиниці

Об'єкт – підходи визначення ФО та обмеження її складу

Мета – проаналізувати тлумачення фразеологічної одиниці в англійській мові, охарактеризувати склад та обмеження фразеології.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи фразеологічний склад мови, О.В.Кунін дає таке визначення: «Фразеологічна одиниця – це стійке сполучення лексем із повністю або частково перекладом значенням».

Т.І. Арбекова: «Фразеологічна одиниця – це сполучення слів з низьким показником комбінаторності, який зумовлений структурно-системними особливостями компонентів (чи одного з них) або особливим характером відношення словосполучення до дійсності, а також з'єднанням цих двох факторів» [4].

У дослідженні приймається визначення Л.М. Пелепейченко: «Фразеологічний зворот – це усталене в складі і структурі, відтворене предикативне чи непередикативне сполучення слів, що характеризується в більшому чи меншому ступені цілісністю і ідіоматичністю значення. Прокоментуємо ознаки ФО, виділені у визначенні» [9, с. 24].

Термін «усталене в складі» означає, що фразеологічний зворот складається завжди з тих самих компонентів. Наприклад, фразеологізм ганятися за двома зайцями (домагатися одночасно двох різних цілей) функціонує тільки в такому складі. Не можна сказати за трьома зайцями чи за двома курками – це вже будуть не фразеологізми. Термін «усталений у структурі» означає, що, по-перше, компоненти ФО утворюють незмінну синтаксичну структуру і, по-друге, вони, як правило, функціонують у строго визначених граматичних формах (виняток становить форма відмінка в атрибутивних сполученнях). Наприклад, фразему *солом'яна вдова* (жінка, яка тимчасово залишилася без чоловіка або не живе з ним) не можна змінювати на

«вдова із соломи»; замість *не за горами* (незабаром) не можна сказати «перед горами» – будь-яка заміна структури ставить ФО поза системою, поза нормою. Однак невеликі зміни складу в деяких фразем усе-таки є. Наприклад, фразеологічний зворот *гора з пліч* функціонує ще й у складі *гора з пліч звалилася*, фразема *направляти стопи* відома ще і як *повертати свої стопи*; можна сказати *нам'яти шию* і *намилили шию*. Наявність у фразеологізмів різних форм уживання називається варіантністю, або варіативністю фразеологічних зворотів. [9, с. 46]

Термін відтворюваність ФО аналогічний терміну відтворюваність слова й означає, що фразеологічні звороти, як і слова, не придумуються щораз, а зберігаються в пам'яті і відтворюються в готовому вигляді. Коли говорять, що фразеологічні звороти мають цілісне значення, то мають на увазі, що фразеологізми позначають відповідне поняття всім компонентним складом у цілому, а не окремо кожним.

У вільному словосполученні кожен компонент позначає певне поняття. Наприклад, вільне сполучення *вийти із строю* означає, що треба переміститися (вийти) так, щоб не бути в одному строї з іншими. Фразеологізм *вийти із строю* має два значення: «занедужати» і «зламатися», і в обох випадках ці значення не є розчленованими, співвідносяться не з різними компонентами, а з ФО в цілому.

Під ідіоматичністю розуміється невиводимість значення ФО зі значень компонентів, що складають її. Наприклад, значення вільного словосполучення *горобець, що летить*, дорівнює сумі значень компонентів (*горобець+летить*). Значення фразеологічного звороту *стріляний горобець* (досвідчена людина) не складається із суми значень компонентів, має сховані, не виражені в структурі фразеологізму семи [9, с. 59].

У фразеологічного звороту є ознаки, що зближують його зі словом, і ознаки, що зближують його з вільним словосполученням. До ознак, спільних для ФО і вільного словосполучення, належать компонентний склад і типи синтаксичних зв'язків компонентів. Фразеологічний зворот складається з двох чи більше слів: *ахілесова п'ята* – *the heel of Achilles*; *собака на сні* – *dog in the manger*; *спати як убитий* – *to sleep like a top*. Як і у вільному сполученні, компоненти ФО зв'язані між собою за законами синтаксичного зв'язку, властивими системі мови. Наприклад, компоненти фраземи *серпанкова панянка* зв'язані узгодженням, фраземи *брати в шори* – керуванням, фраземи *несолоно*

сьорбавши (ні з чим) – примиканням. Є і приклади сурядного зв'язку: *альфа й омега – Alpha and Omega* і координації: *бабуся надвоє сказала – we shall see what we shall see, страх бере – to tremble in one's shoes*. Як і у вільному сполученні, кожний з компонентів ФО має свій наголос. Але незважаючи на ознаки формальної подібності, описані вище, фразеологізм значно відрізняється від вільного словосполучення. Крім усталеності в складі і структурі, відтворюваності і ідіоматичності, про які говорилося вище, до відмінних ознак належить специфіка синтаксичних функцій. Кожний з компонентів вільного словосполучення, вживаючись у реченні, виконує певні синтаксичні функції. Фразеологізм виступає як член речення в цілому – його компоненти не виконують окремих функцій: Не чув, щоб такі терті калачі, стріляні горобці виправлялися. Фразеологізми *терті калачі* і *стріляні горобці* виконують функцію однорідних підметів. Вільне словосполучення може бути безобразним (зелений олівець, дерев'яний стіл) і образним (гай золота, білих яблунь дим). Фразеологізм завжди має образність [9, с. 59].

До ознак, спільних для фраземи й слова, належать: відтворюваність, цілісність значення, ідіоматичність, номінативність, категоріально-граматична віднесеність, що властива більшості ФО. Наведемо приклади різної категоріально-граматичної віднесеності фразеологічних зворотів.

Субстантивні ФО (співвідносяться з іменниками): *a lost sheep – людина, котра збилася з істинного путі, a willing horse – роботяга, birds of feather – люди одного складу, один одного варті, each and all – всі без різниці*.

Ад'єктивні ФО (співвідносяться з прикметниками): *up and doing – енергійний, about and about – дуже схожі, free and easy – вільний, без забобонів, spick and span – стильно вдягнений, dead and gone – давно минувший*.

Дієслівні фраземи (співвідносяться з дієсловом): *grin and bear it – мужньо переносити страждання, be all things to all men – намагатися догодити всім і кожному, bear/carry one's/the cross – нести свій хрест; безмовно переносити все мінливості долі, bear the cap and bells – робити із себе шута, to see the elephant – здобути життєвий досвід, eat one's words – взяти назад свої слова, взяти свої слова назад*.

Адвербіальні ФО (співвідносяться з прислівником): *between grass and hay – в юності, bag and baggage – з усіма речами, feast today and fast tomorrow – разом густо, разом пусто, for ever and a day – назавжди, by and by – один за одним,*

first or last – рано чи пізно, far and near – вздовж і поперек.

Інтер'єктивні (або вигуківі, співвідносяться з вигуком): *be the way – до речі, by gun – хай йому біс, so and so – так і так*.

Багато ФО не належить до жодної частини мови. Їх називають дієслівно-пропозиційними: *дух захоплює – it takes one's breath away, мороз по шкiрі – it makes one's crawl, мурашки по спині бігають – it makes one's feel creepy all over*.

Не мають категоріально-граматичної віднесеності і прислів'я та приказки – фраземи, які не всі дослідники відносять до фразеології: *in Rome do as the Romans do. – У чужий монастир зі своїм статутом не ходять. A creaking door hangs long on its hinges. – Скрипуче дерево два віки стоїть. A sound mind in a sound body. – В здоровому тілі здоровий дух. Birds of feather flock together. – Рибак рибака бачить здалеку. Cat's concert. – Хто в ліс, хто по дрова. Every bullet has its billet. – Кожному своє. Go home and say your prayers. – Не сунь носа в чужі справи*.

Фразеологія – порівняно молода дисципліна. Як наука вона виникла лише на початку 20 століття. Її основні поняття, обсяг проблематики та об'єкт вивчення ще остаточно не визначені. Це пояснюється передусім великою функціональною, семантичною та структурною різноманітністю тих одиниць, що сприймаються як стійкі сполуки слів. Специфіка об'єкта дослідження викликає труднощі у визначенні як місця фразеологічного рівня в ієрархії мовної структури, так і місця фразеології серед інших лінгвістичних дисциплін. В.В. Виноградов зазначає, що в системі лінгвістичних дисциплін фразеологія іноді зовсім не знаходить собі місця, але найчастіше вона розміщується поряд із лексикологією чи є її частиною [9; 11].

Можна з упевненістю стверджувати, що жоден розділ мовознавства не характеризується такою суперечливістю і такою неоднорідністю тлумачення термінів, як фразеологія. Термінологічний різнобій створює значні труднощі у вивченні фразеології у вищому навчальному закладі і стає перешкодою в подальшій розробці теоретичних проблем, тому що часто заводить дослідників у замкнуте коло [7, с. 56]. Наприклад, є дискусійним питання про специфіку фразеологічного значення. Для його розв'язання необхідне дослідження конкретного матеріалу – фразеологічних одиниць. Але єдині принципи обмеження складу фразеологічних одиниць не вироблені, тому що не цілком зрозуміло, яке значення слід вважати

фразеологічним [4]. Досліднику доводиться формувати свою наукову концепцію інтуїтивно: він обирає позицію, що здається йому більш привабливою, часто не намагаючись глибоко осмислити думки опонентів і не помічаючи раціональних зерен інших думок. Природно, що при такому підході різнобій у термінології не просто залишається, а збільшується з кожним новим витком розробки проблеми.

Обмеження складу фразеології безпосередньо пов'язане з тим, які ознаки фразеологічної одиниці розглядаються як категоріальні, тобто які дозволяють віднести стійке сполучення до категорії фразеологічних зворотів. О.І. Молотков називає три такі ознаки: лексичне значення, компонентний склад і наявність граматичних категорій [6; 8]. Але матеріал, підданий аналізу, змусив автора виділити й особливий клас одиниць, що не вмістився в ложе частиномовної класифікації, – дієслівно-пропозиційні звороти. Крім того, поза полем зору автора залишився факт категоріально-граматичної синкретичності: *Сьама вода на киселі* (далекій родич) – формально субстантивний зворот, семантично – і субстантивний, і ад'єктивний; *Світла голова* – формально субстантивний, семантично – то субстантивний (*Багато світлих голів вирішували цю загадку*), то ад'єктивний (*Він – світла голова*) [13, с. 96].

Перелічимо ознаки фразеологічних одиниць, що визнаються всіма вченими як обов'язкові: компонентний склад, стійкість структури, відтворюваність, цілісність значення, ідіоматичність, категоріально-граматична віднесеність для більшості ФО. Ознаки ФО, що визнаються не всіма вченими, обумовили наявність груп зв'язаних сполучень, фразеологічний статус яких не узаконений: одні вважають їх фразеологізмами, інші ні. Спірними є такі питання:

1. Чи мають бути компоненти ФО неодмінно самостійними частинами мови? Чи є фразеологічними зворотами сполучення самостійних і службових слів (*під мухою, на рідкість, до божевілля, до упаду*).

2. Чи може ФО бути предикативним сполученням (*бабуся ворожить, мурашки по спині бігають*)? Чи можуть компоненти ФО зв'язуватися сурядним зв'язком (*гог і магог*)?

3. Чи є фразеологічними зворотами сполучення, в яких зв'язане значення має лише один компонент (*білий гриб, сухе вино, карі очі*)?

4. Чи є образність значення, експресивна функція обов'язковими для ФО? Від відповіді на це питання залежить зарахуванню чи не зара-

хуванню до складу фразеології сполучень типу *пральна машина, волоський горіх*.

5. Який статус прислів'їв і приказок у системі мови?

Відповідаючи по-різному на перераховані питання, учені наводять досить переконливі аргументи на користь своєї точки зору, але спростування інших думок виглядає більше категорично, ніж переконливо.

Аналізуючи розглянуту проблему, багато дослідників незалежно один від одного прийшли до висновку про перехідність ФО за ступенем фразеологічності. Так, В.М.Телія виділяє різні фразеологічні підсистеми в рамках фразеологічної: Фразеологія 1, Фразеологія 2 і т.д., але критеріїв розмежування виділених підсистем не наводить [14, с. 157].

Подібну думку висловлює й О.В. Кунін, який вважає, що «нижня межа фразеологізму – двослівне утворення. При цьому один з компонентів може бути службовим словом. Верхня межа – складне речення. Фразеологізмами зі структурою складного речення можуть бути тільки прислів'я» [15]. Детально різні ступені фразеологічності усталених сполучень (УС) аналізуються в руслі теорії перехідності [10].

Цілком очевидно, що не тільки положення ФО в ядерній чи периферійній зоні фразеології, але й специфіка фразеологічного значення залежить від того, як співвідносяться названі ознаки в семантиці одиниці. У зв'язку з цим недоцільно шукати специфіку значення одночасно усіх фразеологізмів у цілому – необхідно досліджувати особливості значень ФО, об'єднаних спільністю ознак і, насамперед, головної з них – особливостей денотативно-сигніфікативного макрокомпонента. За цією ознакою можуть бути виділені ФО таких типів:

ФО, семантично співвідносні зі словом: *пліч-о-пліч – shoulder to shoulder, виносити сміття з хати – to wash one's dirty linen in public*.

ФО, семантично співвідносні зі словосполученням: *стріляний горобець – downy old bird*.

ФО, семантично співвідносні з реченням: *бабуся надвоє ворожила – We shall see what we shall see, мурашки по спині бігають – to chill down one's spine, страх бере – fear takes*.

ФО, семантично співвідносні з текстом: *У чужий монастир зі своїм статутом не ходять. – In Rome do as the Romans do. У тихому болоті чорти водяться. – Still waters run deep*.

Як видно з викладеного, прислів'я належать до останньої групи ФО.

Висновки і пропозиції. Приймаючи широкий підхід до фразеології, ми, по суті, розуміємо фразеологію як науку про стійкі відтворювані сполучення слів. Як уже відзначалося вище, не всі вчені приймають такий підхід. Особливо активно, з емоційним полемічним запалом виступив проти нього О.М.Бабкін, який уподібнив такий підхід усеядності [2, с. 120]. Але виключення будь-яких стійких відтворюваних одиниць зі складу фразеології зобов'язує шукати інший термін для їхнього позначення, тому що сам факт їхнього існування, їхню специфіку в порівнянні з вільними сполученнями слів заперечувати не можна. Як зазначають М.М. Копиленко і З.Д. Попова, «ідіоматичність сполучень лексем, узятя за основу виділення фразеологізмів, змушує, з одного боку, визнати фразеологічність приєднанніково-іменних форм,

а з іншого, – фразеологічність відтворюваних фраз, у тому числі прислів'їв і приказок» [9, с. 98]. У статті прислів'я та приказки розглядаються як фразеологічні одиниці особливого типу – ті, що співвідносяться за семантикою із текстом.

Зазначимо, що питання про розмежування прислів'їв і приказок у лінгвістиці вирішується по-різному. На думку А.І. Молоткова, «за своїм змістом приказка завжди однопланова. Класично правильна приказка передає тільки буквальне значення змісту вислову» [13]. Однак як приклади приказок А.І. Молотков наводить і вислови з образним, переносним значенням. Важко погодитися і з твердженням про те, що приказку ніщо не зближує з фразеологізмом» [11], тому що, крім стійкості й відтворюваності, приказку зближує з фразеологізмом наявність конотативного значення.

Список літератури:

1. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. М. : Высшая школа, 1973. 213 с.
2. Баранцев К.Т. Англійські прислів'я та приказки. Вид. II, доповнене. К. 1973. 54 с.
3. Єлисеєва В.В. Лексикология английского языка. СПб : СПбГУ, 2003 р. 244 с.
4. Заваринська І.Ф. Лінгвокультурна мотивація фразеологізмів з онімним компонентом в англійській, польській та українській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство». Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2009. 19 с.
5. Зорівчак Р.П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія (на матеріалі перекладів творів української літератури англійською мовою). Л. : Вид-во Львів, ун-ту, 1983. 175 с.
6. Казакова Т.А. Практические основы перевода: English – Russia. Серия: Изучаем иностранные языки. СПб.: «Издательство Союз», 2000. 320 с.
7. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Вінниця : «Нова книга», 2002. 345 с.
8. Коптілов В.В. Теорія і практика перекладу. К., 1982. 256 с.
9. Пелепейченко Л.М. Актуальні проблеми підготовки перекладачів: Колективна монографія. Харків : АВВ МВС України, 2006. 261 с.
10. Свешнікова О.В. Особливості перекладу фразеологічних одиниць англійської мови на українську. Прикладна лінгвістика 2014: проблеми та рішення, К. : 2014. С. 19.
11. Телия В.Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры. Фразеология в контексте культуры. М. : 1999. 224 с.
12. Шарманова Н.М. Прислів'я, приказка, афоризм: лінгвістичний аспект жанру. Актуальні питання філології : Зб. наук. праць. Кривий Ріг : КДПУ, 2002. 272 с.

Hlukhovska M. S. APPROACHES TO EXPLANATION OF CONCEPT OF PHRASEOLOGICAL UNITS AND LIMITATION OF COMPOUND OF ENGLISH PHRASEOLOGY

The article considers various approaches to some explanation of the concept of phraseological unit and limitation of English phraseology compounds. The study defines the concept of phraseological unit, characterizes the definitions such as idiomaticity, stability of structure, integrity of the meaning. According to the analysis, the term reproducibility of phraseological unit is similar to the term reproducibility of a word. When they say that phraseological phrases have an integral meaning, they mean that phraseological units denote the corresponding concept by the entire component composition as a whole, and not separately by each one. It is noted that a phraseological phrase has signs that bring it closer to a word, and signs that bring it closer to a free phrase. Various categorical and grammatical relationships of phraseological locutions are described: substantive phraseological unit, adjective phraseological unit, verbal phrasemes, adverbial phraseological unit, interjective, verb-propositional. It is emphasized that Proverbs and sayings do not have a categorical and grammatical relationship.

The author of the article pay attention to the study of phraseology, its basic concepts, scope of problems, the object of study and the heterogeneity of a definition of the term. The features of phraseological units recognized by all scientists as mandatory and limiting the composition of phraseology are considered. The features of the denotative-significative macro component are emphasized and some following types of phraseological units are highlighted: phraseological units which are semantically correlated with the word; phraseological units which are semantically correlated with the phrase; phraseological units which are semantically correlated with the sentence; phraseological units which are semantically correlated with a text.

The article provides a sufficient number of examples.

Key words: *reproducibility, idiomaticity, component composition, phraseology, phraseological unit, phraseological locution, stability of structure, integrity of meaning.*